

אריה ארזי - מנחה סדנאות לניהול ומנהיגות, ומרצה על נושאי המנהיגות וניהול בתורה ובתנ"ך.
arye.arzi@gmail.com, 054-6603336 <https://www.aryearzi.com>

פרשת וישב

תולדותיו של יעקב

פרשת וישב נפתחת בפסוקים:

וַיֵּשֶׁב יַעֲקֹב בְּאֶרֶץ מְגוּרֵי אָבִיו בְּאֶרֶץ כְּנָעַן. אֵלֶּה תִּלְדוֹת יַעֲקֹב יוֹסֵף בֶּן שִׁבְעַ עֶשְׂרֵה שָׁנָה הָיָה רָעָה
אֶת אָחִיו בְּצֹאן וְהוּא נָעַר אֶת בְּנֵי בְלָהָה וְאֶת בְּנֵי זִלְפָּה נְשֵׁי אָבִיו וַיָּבֵא יוֹסֵף אֶת דְּבָתָם רָעָה אֶל
אָבִיהֶם. (בראשית לז, א-ב)
בדבריי ארצה להתמקד בארבעת המילים: "אלה תלדות יעקב יוסף".

אלה

חז"ל שידעו לדרוש דרשות על כל אות שבתורה, עושים זאת גם בפרשתנו. כך למשל מדרש שמות רבה
עומד על ההבדל בין המקומות שהתורה כותבת ואלה עם האות ו', לבין המקומות שבהם כתוב אלה.
אומר המדרש:

אמר רבי אבהו: בכל מקום שכתוב "ואלה" מוסיף על [התולדות] הראשונים, ובכל מקום
שכתוב "אלה" פוסל את [התולדות] הראשונים. כיצד? "אלה תולדות השמים והארץ
בהבראם", ומה פסל? שהיה בורא שמים וארץ והיה מסתכל בהם ולא היו ערבים עליו והיה
מחזירן לתוהו ובוהו, כיון שראה שמים וארץ אלו ערבו לפניו, [ו]אמר אלו תולדות [=אלו
יתקיימו]. לפיכך [כתוב] "אלה תולדות השמים והארץ", אבל הראשונים לא היו תולדות.¹
אם כן, כאשר כתוב "ואלה תלדות", המשמעות היא שסיפור השושלת מהווה המשך של מה שהיה לפני
כן. ואילו כאשר כתוב "אלה תלדות", משמע שסיפור השושלת מהווה הפסקה של מה שהיה לפניו, כי
מה שהיה לפני היה פגום או פסול. המדרש מביא עוד דוגמאות לגבות את הטיעון שלו, ובין השאר הוא
מביא את הפסוק שבפרשתנו "אלה תלדות יעקב יוסף", שמבחינת המדרש מלמד על כך ששושלת יעקב
מפסיקה את סיפור תולדות עשו שמופיע לפני כן, ובכך מעידה התורה על הפגם שבשושלת זו, ובלשונו
של המדרש: "אלה תולדות יעקב, פסל לאלופי עשו".
בעקבות מדרש זה צעד גם החיזקוני באמרו:

¹ שמות רבה ל ג

אלה תלדות יעקב – כל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים, לומר הראשונים רשעים בני ממזרות, ואלו צדיקים מטפה כשרה, והם בני יהודה ויוסף האמורים לקמן בעניין. זו גם גישתו של רבי אברהם סבע² – שבעצמו סבל תלאות רבות מצאצאי עשיו בממלכת אדום הנוצרית שבספרד – באומרו בלשונו החדה:

הרצון בזה כי לפי שלמעלה נאמר "אלה תולדות עשו" וסיפר איך היו כולם רשעים וממזרים, אמר בכאן כי תולדות יעקב בהפך, שכל תולדותיו היו צדיקים.

תולדות

האם תלדות הם בנים? אם אכן זו משמעות המילה, מדוע מסופר רק על יוסף ולא על שאר אחיו? תשובה אפשרית לשאלה זו היא שלפעמים יש להבין את המילה **תולדות** כמקבילה ל**קורות**. היינו לאחריה יהיה תיאור היסטורי של מה שהתרחש ולא דווקא רשימה של בני המשפחה. זו דרכו של האבן עזרא: "אלה תולדות, כמו הקורות כטעם מה ילד יום, וכמוהו אלה תולדות יעקב".³ המשמעות של ההקבלה בין "תולדות" ל"קורות" היא, שכמו שאדם מוליד ילדים, כך היום יולד אירועים. ופתיחת פרשתנו מבשרת על התולדות של יעקב, כלומר על האירועים שיתרחשו לו ולבניו.⁴

רש"י נוקט בדרך דומה ואומר: "אלה תולדות יעקב – אלה של תולדות יעקב, אלה יישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל יישוב". היינו, הכתוב פותח כאן תיאור של כל מה שקרה עם בני יעקב עד שהגיעו לישיבת קבע. רש"י מסביר שכפי שפרש הכתוב כל מה שקרה עם צאצאי עשו בפרק הקודם, כך הוא יפרט עכשיו את התיישובות בני יעקב.

בפירושו הרמב"ן מתקשה לקבל את שני הפירושים לעיל. פירוש האבן עזרא קשה לו כי: "אין אדם מוליד קורותיו". כלומר צירוף המילים **תולדות יעקב** אינו יכול להתייחס לאירועים אלא לבנים. את פירוש רש"י הוא דוחה כי לדעת הרמב"ן המילה תולדות לא מתייחסת למקומות התיישובות. לדעתו תולדות הם הבנים, בני בנים ובהכללה הצאצאים. כך מפרש גם תרגום יונתן "אֵלֶּיךָ יְעֻקֵּב יוֹסֵף". היינו תולדות – זרעו של יעקב.

הרשב"ם – ראש וראשון למפרשים על דרך הפשט – משלב את שתי הגישות שראינו, ואומר כי תולדות מתייחס הן לצאצאים – ולא רק בנים אלא גם דורות מאוחרים יותר – והן לאירועים מרכזיים שקרו בשושלת יוחסין זו, היינו למאורעות. הוא מוכיח זאת תוך התייחסות למקומות קודמים בבראשית שבהם מדובר על תולדות, ולהלן תמצית מדברי הרשב"ם:

ועתה כותב "אלה תולדות יעקב", [היינו] בני בניו שהיו שבעים [נפש ברדתם מצרימה] והיאך נולדו. כיצד יוסף היה בן שבע עשרה שנה ונתקנאו בו אחיו ומתוך כך ירד יהודה מאת אחיו, והיה לו בנים בכזיב ובעדולם שלה ופרץ וזרח. ונתגלגל הדבר שיוסף הורד מצרימה ונולדו לו במצרים מנשה ואפרים, ושלח יוסף בשביל אביו וביתו עד שהיו שבעים.

² צרור המור על התורה, בראשית ל"ז:ב' א"ב'

³ ראב"ע לבראשית ו ט [שם הכוונה לתולדות נח].

⁴ בדרך זו הלכו גם מפרשים נוספים כמו רד"ק רלב"ג ואחרים.

כלומר, **תולדות** מתייחס לכל מה שקרה מתחילת הפרשה ועד לירידה למצרים בשבעים נפש.⁵ נסיים עם דברי **המדרש רבה**⁶ שמביא תובנה לגבי המילה תולדות, שלהבנתי נעוצה בפשטי המקראות. לדעתו של הדרשן, המילה תולדות היא מעין **מילת קוד** המציינת כי להלן תהיה התייחסות לאומה או שושלת יוחסין מיוחדת:

כל מי שהמקום מתעסק בו להעמיד ממנו אומה או שלשלת יוחסין היה המקום מתעסק בו כענין הזה לכתב בו תולדות, שכן את מוצא שתיים עשרה תולדות בכתובים, הראשון (בראשית ב, ד): אלה תולדות השמים והארץ, (בראשית ה, א): זה ספר תולדת אדם, (בראשית ו, ט): אלה תולדת נח, (בראשית י, א): ואלה תולדת בני נח, (בראשית יא, י): אלה תולדת שם, (בראשית יא, כז): ואלה תולדת תרח (בראשית כה, יב) (בראשית כה, יט) (בראשית לו, א) (בראשית לו, ב): ואלה תולדת ישמעאל, יצחק, עשו, יעקב, אלו עשר תולדות נתעסק בהן הקדוש ברוך הוא לבראות עולם ולהעמיד אומות, ושני בני אדם כתב המקום תולדותם, אחד לשלשלת המלכות, ואחד לשלשלת הכהנה, (רות ד, יח): ואלה תולדות פרץ, להעמיד שלשלת המלכות הימנו, (במדבר ג, א): ואלה תולדת אהרן ומשה, בשביל שלשלת הכהנה.

יעקב יוסף

כאמור, הבן היחיד שמוזכר בפסוק הוא יוסף ולכך ניתנו פירושים שונים. רש"י נותן שלוש תשובות שונות לשאלה מדוע מוזכר כאן בפירוש רק יוסף. תשובתו הראשונה באה להדגיש שיוסף הוא הצאצא החשוב ביותר במשפחת יעקב, משום שהוא צאצא של האישה האהובה רחל שעימה הוא רצה לבנות את משפחתו: "שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל".⁷ רעיון דומה מאד מביא **מדרש לקח טוב** שנתחבר בדורו של רש"י:

אלה תולדות יעקב יוסף – התולדות הללו לא באו אלא בזכותו של יוסף. כלום יעקב הלך אצל לבן אלא בשביל רחל. התולדות הללו היו ממתנות עד שבא יוסף. שנאמר ויהי כאשר ילדה רחל את יוסף (בראשית ל כה). מי מורידן למצרים יוסף. מי מכלכלן במצרים יוסף. הים לא נקרע אלא בזכות יוסף ... לכך נאמר אלה תולדות יעקב יוסף.⁷

הפירוש השני של רש"י מראה על דמיון בין יעקב ליוסף רש"י בלשון הזהב שלו מתמצת זאת במילים: "שהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו [ליעקב]".⁸ אמנם מדובר על דמיון במראה הפיזי, אבל אפשר להבין מהביטוי זיו איקונין שמדובר גם על דמיון בתכונות אופי ובתכונות רוחניות. דבר זה מסתבר גם

⁵ שד"ל תומך בגישת הרשב"ם ואומר: "הנכון כדעת רשב"ם כי תולדות עינינו הבנים ובני הבנים ... כולל כל מה ששייך לו ומה שאירע לו, [גם] כן 'אלה תולדות יעקב' כולל כל מה שאירע לבני יעקב". הווי אומר המונח תולדות מתייחס הן לאנשים והן לאירועים.

⁶ במדבר רבה ב כא

⁷ זו גם דרכו של המהר"ל מפראג: "פירוש כי יוסף עיקר תולדותיו, שהרי יעקב לא עבד רק ברחל והוא היה בכור רחל ... הרי ביוסף נתקיים עמידת תולדות, שהוא עיקר מחשבתו ובנימין הוא נוסף עליו, ומפני כי יוסף עיקר ובנימין נוסף עליו לכך אמר 'אלה תולדות יעקב יוסף' (בפירושן גור אריה).

⁸ רשי מסתמך על מדרש בראשית רבה פד, ח רבי יהודה אומר שהיה זיו איקונין שלו דומה לו.

מהעובדה שהתורה מספרת על חלום יעקב (חלום הסולם), ויוסף הוא היחיד מכל האחים שהתורה מספרת שגם הוא חלם.⁹

תשובתו השלישית של רש"י אף היא כקודמותיה מחזקת את החיבור החזק מאד בין יעקב ליוסף. חיבור שמתבטא במאורעות חייהם, שדומים זה לזה:

כל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף: זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה.¹⁰

למרבה האירוניה, יעקב חשב שהחיבור בינו לבין יוסף אינו ניתן להפרדה. אך דווקא חיבור זה, הוא שמביא למאורעות חיים דומים שיעקב לא יכול היה לחזות: כלומר שכמו יעקב גם יוסף יתנתק מביתו ומאביו לתקופה כה ארוכה.¹¹

הרעיון השוזר יחד את שלוש התשובות הללו הוא בהדגשה הכפולה הן של היות יוסף הצאצא החשוב של יעקב, והן את הקשר המיוחד שבין יעקב ויוסף.

מפרשים נוספים ציינו שהעובדה שרק יוסף מוזכר בתולדות, באה להדגיש את מעלתו המיוחדת של יוסף, בלי קשר ליחס המיוחד של יעקב אליו. אומר רבנו בחיי:

היה ראוי שיזכיר תולדותיו כולן, אבל דרך הפשט כלל תולדותיו ביוסף, להורות שהוא כלול מכל מעלות שאר אחיו. וכן דרשו רז"ל [ש]כל מעלות מדות השבטים היו בו. בכורתו של ראובן ... מלכותו של יהודה ... נבואתו של לוי ... חוכמתו של יששכר.

לסיום העיון בצמד המילים "יעקב יוסף", נראה את פירושו המיוחד והמקורי של ה"כלי יקר", שרואה בצמד המילים מידה כנגד מידה. זאת בכך שהוא מתייחס למדרש שראינו לעיל, לפיו כל מה שארע ליעקב קרה גם ליוסף:

מדרש זה סובר שרצה יעקב לתקן מה שלא כבד את אביו כל הימים הללו, על כן נתיישב בארץ מגורי אביו וחשב כי בזה יתוקן גם העבר, ובקש ליישב בשלוח על כן קפצה עליו רוגזו של יוסף, לקבל עונש גם על הימים שלא היה אביו מכובד מבנו שהוא עיקר זרעו, כמספר הימים ההם יהיה יעקב בלתי מכובד מבנו שהוא עיקר תולדות שלו, לכך נאמר אלה תולדות יעקב יוסף. נמצאנו למדים כאן על השגחה, גמול וצדק אלוקי.

⁹ מבוסס על שיעור בעל פה "חלומות יוסף - מקרא, מדרש ופסיכולוגיה", פרופסור טוביה פרי במרשתת
¹⁰ רש"י נסמך על דברי המדרש: "אמר רבי שמואל בר נחמן: אלה תולדות יעקב, יוסף, לא היה צריך קרא למימר כן, אלא אלה תולדות יעקב ראובן. אלא מה ת"ל יוסף? אלא שכל מה שאירע לזה, אירע לזה. מה זה נולד מהול, אף זה נולד מהול. מה זה אמו עקרה, אף זה אמו עקרה. מה זה אמו ילדה שנים, אף זה אמו ילדה שנים. מה זה בכור, אף זה בכור. מה זה נתקשה אמו בלידה, אף זה נתקשה אמו בשעת לידה. מה זה אחיו שונא אותו, אף זה אחיו שונאים אותו. מה זה אחיו בקש להרגו, אף זה בקשו אחיו להרגו. מה זה רועה, אף זה רועה. זה נשטם, וזה נשטם. זה נגנב שתי פעמים, וזה נגנב שתי פעמים. זה נתברך בעושר, וזה נתברך בעושר. זה יצא לחוצה לארץ, וזה יצא לחוצה לארץ. זה נשא אשה מחוצה לארץ, וזה נשא אשה מחוצה לארץ. זה הוליד בנים בחוצה לארץ, וזה הוליד בנים בחוצה לארץ. זה נתברך בית חמיו בשבילו, וזה נתברך בית חמיו בשבילו. זה ירד למצרים, וזה ירד למצרים. זה כלה את הרעב, וזה משביע, וזה משביע. זה מצוה, וזה מצוה. זה מת במצרים, וזה מת במצרים. זה נחנט, וזה נחנט. זה העלו עצמותיו, וזה העלו עצמותיו" (בראשית רבה, פד, ח).

¹¹ בראשית רבה פ"ד:ו', דברים כמעט זהים מובאים גם במדרש לקח טוב בראשית ל"ז:ב'ב'.

אלה תלדות יעקב יוסף

ארבעת המילים "אלה תלדות יעקב יוסף" באו לשמש כפתיח להמשך השתלשלות המאורעות שהביאו לבנייתה והתפתחותה של השושלת החשובה של משפחת יעקב, שושלת שלא נמצא בה כל פסול, ובשונה מדורות קודמים-שמהם נדחו ישמעאל ואחריו עשיו – אף אחד מבניה לא נדחה החוצה. כולם יחד, גם עם תוך כדי חטאים, נפילות, הסתבכויות, עליות, ותיקונים, בנו את בית ישראל. הגורם העיקרי שדרך קורותיו יגלגל מעתה הקב"ה את גלגלי ההיסטוריה הוא יוסף, מכאן ועד סוף ספר בראשית סביבו תיסוב העלילה. אומר ספר משלי: "רבות מחשבות בלב איש ונעצת ה' היא תקום" (יט כא) – מחשבותיו של יעקב על יוסף כממשיכו לא התקיימו בדרך שבה ציפה יעקב. אולם בסופו של דבר יוסף, שהמשיך את דרכו של יעקב אביו, חלם חלומות גדולים, חלומות שהצילו את העולם מרעב, הביאו את המשפחה למצרים – שבה פרעה היה הראשון שקראנו עם¹² - ובסופו של דבר הביאונו למתן תורה במעמד הר סיני.

¹² שמות א ט "ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל רב ועצום ממני".